

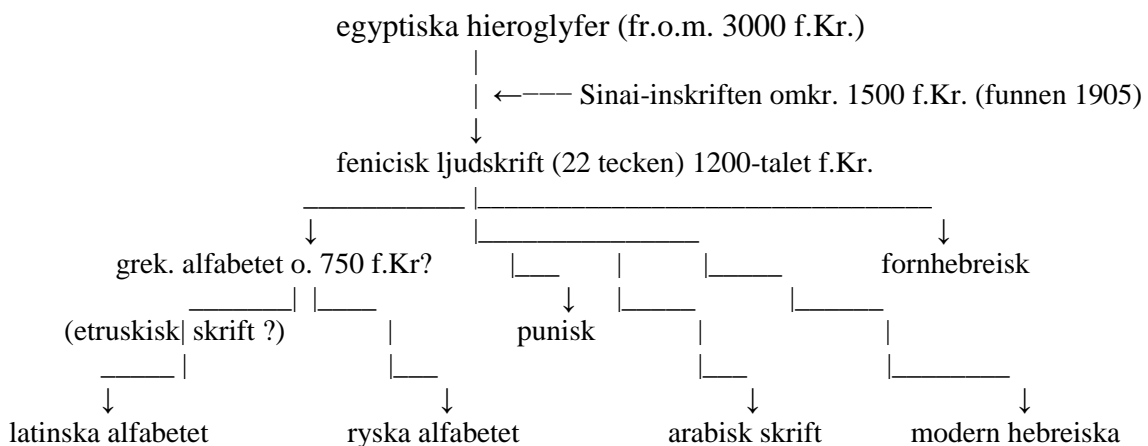
ALFABETETS HISTORIA

Åke Lundström och Bengt Wahlgren 1968, rev. 1980

Skriftens ursprung är avbildningar av de föremål eller händelser man ville meddela något om. (Engelskans write är etymologiskt lika med svenskans rita.) Skriftens har så successivt utvecklats från **bildskrift** (d.v.s. ett skrivtecken per ord) via **stavelleskrift** (ett skrivtecken per stavelse i ordet) till en **ljudskrift**, ett alfabet (i princip ett skrivtecken per ljud).

Egyptens hieroglyfer liksom den kinesiska skriften är ursprungligen bildskrift. Som exempel på stavelleskrift kan nämnas sumerernas och babyloniernas s.k. kilskrift och den kretensiska skrift, linear B, som på 1950-talet tolkades som grekiska: där finns tecken för vokalerna (a, e, i, o, y) samt olika tecken för t.ex. ka, ke, ki, ko, ky. Stadsnamnet Knossos skrevs med tre tecken ”Ko-no-so”, vilka alltså tämligen ofullständigt återgav ljudvärdet.

Det latinska alfabet som är det förhärskande i västerlandet, går – liksom en rad andra alfabet – ytterst tillbaka på de egyptiska hieroglyferna, och ett stamträd kan antyda det historiska sammanhanget:

Det feniciska alfabetet innehöll 22 tecken, som i början av stavelse betecknade konsonant + vilken vokal som helst, i slutet av stavelse enbart konsonant. Alla stavelser i detta språk bestod av antingen konsonant + vokal eller konsonant + vokal + konsonant.

Fyra av de feniciska tecknen använde grekerna för att beteckna vokalerna A, E, I, O. (Y är troligen en grekisk nyskapelse, H användes som beteckning för långt e-ljud endast i östgrekiskan, där h-ljudet tidigt förstummats.) Vissa av de feniciska tecknen slutade grekerna att använda; i gengäld tillkom vissa tecken, vilka placerades på slutet, sist av alla Ω, en sen differentiering av O.

Sambandet mellan de grekiska och latinska alfabeten belyses på nästa sida.

Både greker och romare använde under antiken nästan enbart stora bokstäver, **majuskler** (inom boktryckerikonsten kallade **versaler**). Bland dessa skiljer man mellan **kapitäler**, d.v.s. raka, ofta kvadratiska bokstäver, vackrast i monumentalinskrifter från Augustus' tid. Vid bokskrift började man under kejsartiden använda mer rundade bokstäver, s.k. **uncialer**, som genom kravet på snabbhet vid skrivandet så småningom skrevs **kursivt** (utan att pennan lyftes, bokstäverna bands samman) och övergick till små bokstäver, **minuskler** (med uppskjutande resp. neddragna staplar på bokstäverna b, d, h, l, resp. g, p, q). Ett sådant fyrlinjigt system dyker upp i kursivskrift redan omkr. 300 e.Kr., men en färdig och allmänt brukad minuskelskrift förekommer först omkr. 800 i det karolingiska riket.

namn	utseende	ljudvärde	latin
alfa	A α	a	A
beta	B β	b	B
gamma	Γ γ	g	C (G) ¹
delta	Δ δ	d	D
e-psilón	Ε ε	ě	E
-			F ³
dsäta	Z ζ	ds ⁴	-
-			G ¹
äta	H η	ä	H ⁵
thäta	Θ θ	th ⁷	-
jota	I ι	i	I ⁸
-			J ⁸
kappa	Κ κ	k	K ¹
lambda	Λ λ	l	L
my	Μ μ	m	M
ny	Ν ν	n	N

namn	utseende	ljudvärde	latin
xi	Ξ ξ	ks ⁵	
o-mikrón	Ο ο	ö	O
pi	Π π	p	P ²
-			Q ¹
rho	Ρ ρ	r	R
sigma	Σ σ ζ	s	S
tau	Τ τ	t	T
-			U ⁸
y-psilón	Υ υ ⁶	y	V ⁸
phi	Φ φ	ph (f)	-
chi	Χ χ	kh	X ⁵
psi	Ψ ψ	ps	-
o-méga	Ω ω	å	-
			Y, Z
			Å ⁹
			Ä, Ö ¹⁰

¹ Romarna använde ursprungligen C för att beteckna både /g/ och /k/. Genom en reform år 312 f.Kr. satte man för att beteckna det tonande ljud et ett streck på nedre stapeln av C, så att det blev G. Etruskerna hade tre tecken för /k/: C före e, i och vokaliskt /u/, K före a, Q före konsonantiskt u /v/. Bokstaven Q efter en tidigt försvunnen grekisk bokstav Q kallad 'koppa'. Romarna övertog Q men använde K endast i ett fåtal ord, såsom Kalendae (=första dagen i månaden). C uttalades i antikt latin alltid som /k/. Framför mjuk vokal uppmjukades det på medeltiden i Italien till /tj/ som i eng. church, i Tyskland till /ts/ och i Frankrike på 1200-talet till /s/, vilket svenskan övertagit.

² Pi skrevs inte alltid som Π utan även som F, vilket blev förebilden till lat. P. För att skilja pi från rho försåg etruskerna det sistnämnda med ett streck, så att det blev R. (Tecken intill varandra har påverkat varandras utseende: E-F, M-N, O-Q, P-R.)

³ Den tidigt försvunna grekiska bokstaven 'digamma' (skriven F och uttalad som eng. /w/ kombinerade romarna ursprungligen med h för att beteckna /f/. Denna tonlösa spirant var något annat än det aspirerade p-ljud /p-h/ som grekerna betecknade med φ.

⁴ Dubbelkonsonanterna Z /ds/ och Ψ /ps/ hade romarna inget bruk för. Den efter Z tomma platsen övertogs av det nyskapade G. – För att underlätta transkriptionen av grekiska lånord, infördes först på Augustus' tid de grekiska tecknen Y och Z och placerades då sist i raden.

⁵ H och X hade i det attiska (östgrekiska) alfabetet fått sina ljudvärden /ä/ och /kh/ ganska sent. Deras ursprungliga ljudvärden var /h/ resp. /ks/ och detta uttal fanns kvar i det västgrekiska alfabet, som romarna byggde sitt alfabet på.

⁶ Ypsilon uttalades ursprungligen /o/ som i sv. o. Detta ljudvärde övertog romarna och det fanns i diftongerna æ /ao/, eu /eo/ och ou /o/ som i sv. o. Men annars fick bokstaven redan på 700-talet f.Kr. uttalet /y/.

⁷ Grekernas aspirerade k-, p-, t-ljud, uttalade /k-h/, /p-h/, /t-h/, förekom inte i latinet. Vid transkription av grek. lånord skrev romarna helt enkelt C, P, T, och först sedan 100-talet f.Kr. CH, PH, TH.

⁸ I användes under hela antiken både för att beteckna vokalen /i/ och halvkonsonanten /j/. Likaså V både för vokalen /u/ och halvkonsonanten /v/. man skrev sålunda IUNO, IANVS, IVPITER, MAIVS. Först under senmedeltiden börjar man att konsekvent skilja J från I och U från V.

⁹ För att beteckna det ur långt a-ljud uppkomna långa å-ljudet tillkom på 1500-talet bokstaven Å (ett litet 'o' ovanför A). Finns endast i svenskan och norskan samt sedan 1948 i danskan.

¹⁰ När diftongerna 'ae' och 'oe' på medeltiden fick uttalet /ä/ resp. /ö/, skrevs de ibland ihop som s.k. ligaturer: æ i danskan och norskan, œil /öj/ = 'öga' i franskan. Men i Sverige och Tyskland började man på 1700-talet i stället skriva ett litet 'e' ovanför A resp. O och så uppkom Ä och Ö (danskan och norskan skriver Ø). Tyskarna placerar Ä och Ö inte sist i alfabetet utan under resp. A och O.

